NAZARIY TUSHUNCHADAN BADIIY TAHLILGACHA: DILMUROD QURONOV ADABIYOTSHUNOSLIGIDA OBRAZ, JANR VA TERMINOLOGIK ANIQLIK

Abdullayeva Nazokatxon Rahimjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Dilmurod Quronovning adabiyot nazariyasini tizimlashtirish, badiiy obraz, janr, metod va uslub kabi asosiy kategoriyalarni izchil talqin etish borasidagi ilmiy qarashlari tahlil qilinadi. Olimning terminologik aniqlikka intilishi, nazariy tushunchani badiiy matn bilan bog‘lash tamoyili hamda adabiyotshunoslikning vazifa va mezonlariga doir fikrlari yoritiladi. Shuningdek, uning nazariy merosining bugungi filologik ta’limda mustaqil tahlil, ilmiy ifoda va estetik tafakkurni rivojlantirishdagi ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Dilmurod Quronov, adabiyot nazariyasi, badiiy obraz, janr, metod, uslub, terminologiya, poetika, badiiy tahlil, adabiy tafakkur.

Annotation: This article analyzes Dilmurod Quronov’s scholarly views on systematizing literary theory and consistently interpreting such major categories as artistic image, genre, method and style. Special attention is paid to his pursuit of terminological precision, his principle of connecting theoretical concepts with literary texts, and his understanding of the aims and criteria of literary studies. The relevance of his theoretical legacy to contemporary philological education, independent analysis and academic expression is also discussed.

Keywords: Dilmurod Quronov, literary theory, artistic image, genre, method, style, terminology, poetics, literary analysis, literary thought.

Аннотация: В статье анализируются научные взгляды Дилмурода Куронова на систематизацию теории литературы и последовательное толкование основных категорий — художественного образа, жанра, метода и стиля. Особое внимание уделяется стремлению учёного к терминологической точности, связи теоретического понятия с художественным текстом и его пониманию задач литературоведения. Раскрывается значение теоретического наследия Д. Куронова для современной филологической подготовки, самостоятельного анализа и культуры научного мышления.

Ключевые слова: Дилмурод Куронов, теория литературы, художественный образ, жанр, метод, стиль, терминология, поэтика, литературный анализ, литературное мышление.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligida nazariy tafakkurning yangilanishi faqat yangi terminlarning kirib kelishi bilan emas, balki mavjud tushunchalarning mazmunini aniq belgilash, ularni o‘zaro bog‘liq tizim sifatida tushuntirish va badiiy matn tahliliga tatbiq etish bilan ham bog‘liq. Dilmurod Quronovning ilmiy faoliyati ana shu jarayonning muhim ko‘rinishlaridan biridir. Uning “Adabiyot nazariyasi asoslari” darsligida adabiyotshunoslikning obyekti, predmeti, maqsadi va vazifalari tizimli tarzda bayon qilinadi. Olim adabiyotshunoslikni badiiy adabiyotga oid muammolarni ilmiy o‘rganadigan, umumlashmalar orqali badiiy tafakkur taraqqiyoti va kitobxon estetik didiga xizmat qiladigan fan sifatida talqin etadi [1. 4–6]. Bu ta’rifda nazariya hayotdan va mutolaadan uzilgan qoidalar majmui emas, badiiy tafakkurni chuqur anglash vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Quronov qarashlarining asosiy xususiyatlaridan biri nazariy kategoriyalarni alohida, bir-biridan uzilgan holda emas, balki o‘zaro munosabatda yoritishdir. Badiiy obraz, syujet, kompozitsiya, tur va janr, metod, uslub singari tushunchalar uning talqinida bitta murakkab badiiy tizimning tarkibiy qismlaridir. Masalan, badiiy obrazga berilgan izohda obrazlilik san’atning o‘ziga xos xususiyati, badiiy obraz orqali fikrlash esa adabiyotning maxsus tafakkur shakli sifatida ko‘rsatiladi [1. 88]. Bunday qarash asarni voqelikning oddiy nusxasi deb tushunishga yo‘l qo‘ymaydi: hayot materiali ijodkor dunyoqarashi, hissiyoti va estetik maqsadi orqali qayta yaratiladi. Demak, obrazni tahlil qilishda “kim tasvirlangan?” degan savolning o‘zi yetarli emas; “u qanday badiiy vositalar bilan yaratilgan va kitobxonda qanday ma’no uyg‘otadi?” degan savol ham muhimdir.

Dilmurod Quronov nazariyasida janr masalasi ham tarixiy harakat va poetik barqarorlik birligida tushuntiriladi. Olim janrni bir tur doirasida tarixan shakllangan, nisbatan barqaror poetik tuzilishga ega asar tipi sifatida izohlaydi, biroq uni o‘zgarmas qolip deb bilmaydi. Adabiy jarayon, yangi estetik ehtiyoj va ijodiy tajriba janrning mazmuniy hamda shakliy belgilariga ta’sir ko‘rsatib boradi [1. 366–367]. Bu yondashuv zamonaviy adabiyotdagi janrlar sintezi, esseistik roman, lirik qissa yoki turli shakllarning qorishuvi kabi hodisalarni tushunishda ayniqsa samaralidir. Talaba janrni tayyor ta’rif sifatida yodlamaydi, balki uning tarixiy va estetik harakatini ko‘ra boshlaydi.

Quronov ilmiy uslubining yana bir tayanch belgisi terminologik aniqlikdir. Adabiyotshunoslikda bir-biriga yaqin, ammo aynan bir ma’noni bildirmaydigan “tur”, “janr”, “janr ko‘rinishi”, “metod”, “uslub” kabi atamalarning chalkash qo‘llanishi tahlilning o‘zini ham mavhumlashtirishi mumkin. Olim aynan shu sababdan nazariy tushunchalarni izchil, bir ma’noda va kontekstga muvofiq ishlatishga alohida e’tibor beradi. Janrga doir boblarda “tur” va “janr” o‘rtasidagi nisbatning aniqlashtirilishi bunga misoldir [1. 366]. Bunday talab filolog talaba uchun faqat termin yodlash

masalasi emas, balki ilmiy fikrni aniq qurish va xulosani tushunarli ifodalash madaniyatidir.

Olimning nazariy tafakkuri darslik doirasida cheklanmaydi. “Nazariy qaydlar”da adabiyotshunoslikdagi bahsli tushunchalar va metodologik masalalar qayta ko‘rib chiqiladi. Quronov tayyor xulosani mutlaq haqiqat sifatida qabul qilmay, nazariy tushunchaning badiiy amaliyot bilan mosligini tekshirishga intiladi. “G‘arb adabiy-tanqidiy tafakkuri tarixi ocherklari”dagi izlanishlar esa o‘zbek nazariy tafakkurini jahon adabiyotshunosligi bilan qiyosiy muloqotga olib kiradi.

Quronovning ilmiy yondashuvida nazariya va amaliy mutolaa o‘rtasidagi aloqaning kuchli bo‘lishi filologik ta’lim uchun ayniqsa muhimdir. Nazariy tushuncha badiiy matnda tekshirilmasa, u talaba xotirasida mavhum ta’rif bo‘lib qolishi mumkin. Quronov esa obraz, janr, kompozitsiya yoki uslubni tushuntirganda ularni konkret badiiy hodisa bilan bog‘lashga intiladi. Bu metod o‘quvchini matndan dalil topish, nazariy fikrni amaliy tahlil bilan asoslash va turli talqinlarni qiyoslashga o‘rgatadi. Raqamli muhitda tayyor sharhlar ko‘paygan bir paytda aynan shunday ko‘nikma — terminni to‘g‘ri tushunish, matnga qaytish va o‘z xulosasini dalillash — ilmiy mustaqillikning muhim shartiga aylanmoqda.

Dilmurod Quronov qarashlarining dolzarbligi shundaki, u milliy adabiyotshunoslikni faqat ichki an’ana bilan cheklamaydi. O‘zbek adabiyoti tajribasini jahon estetik tafakkuri bilan qiyoslash, zamonaviy metodologiyalarni tanqidiy o‘zlashtirish va ularni milliy matnga mos holda qo‘llash uning ilmiy uslubiga xosdir. Shu bois Quronov merosi tayyor ta’riflar majmui emas, mustaqil tahlilga olib boradigan ilmiy fikrlash modeli sifatida ham qimmatlidir.

Dilmurod Quronovning nazariy tafakkurida tushunchalar o‘rtasidagi chegarani belgilash bilan birga ularning o‘zaro aloqasini ko‘rsatish muhim o‘rin tutadi. Masalan, obrazni janrdan, janrni kompozitsiyadan yoki uslubni metoddan mutlaqo ajratib tushuntirish badiiy asarning yaxlit tabiatini buzadi. Olimning tizimli yondashuvi aynan shu xavfni kamaytiradi: har bir kategoriya mustaqil ta’rifga ega bo‘lsa-da, u matnning boshqa unsurlari bilan munosabatda ishlaydi. Shu bois Quronov darsliklarini o‘qishda nazariy atama “lug‘aviy birlik” sifatida emas, tahlil jarayonida faol bo‘ladigan ilmiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Bu metod talabani tushunchalarni mexanik yodlashdan saqlab, ularni bitta asar doirasida bir-biriga bog‘lab ishlatishga o‘rgatadi.

Quronovning terminologik aniqlikka bo‘lgan talabi adabiyotshunoslik tilining madaniyati bilan ham bog‘liq. Ilmiy matnda bir atama turli ma’noda ishlatilsa yoki yaqin tushunchalar farqlanmasa, tahlilning mantiqiy aniqligi buziladi. “Adabiyotshunoslik lug‘ati” kabi ishlarning ahamiyati shundaki, ular faqat ta’riflar jamlanmasini bermaydi, balki o‘zbekcha ilmiy terminlarning qo‘llanish chegarasini belgilashga xizmat qiladi. Bu ayniqsa talaba tadqiqotlarida muhim: “syujet” bilan “fabula”, “tur” bilan “janr”, “muallif” bilan “lirik qahramon” kabi tushunchalarni

aralashtirish mazmuniy xatoga olib kelishi mumkin. Quronov maktabi nazariy aniqlikni ilmiy mas’uliyatning bir ko‘rinishi sifatida qarashga undaydi.

Olimning janr haqidagi qarashlari zamonaviy matnlarni tahlil qilishda ham keng imkoniyat beradi. Bugungi adabiyotda an’anaviy janr chegaralari ko‘pincha yumshaydi: hujjatli va badiiy unsurlar, esse va roman, lirik va epik shakllar o‘zaro qorishishi mumkin. Bunday vaziyatda janrni qotib qolgan qolip sifatida tushunish yetarli emas. Quronovning tarixan shakllangan, nisbatan barqaror, biroq o‘zgarishga moyil poetik struktura haqidagi ta’rifi yangi asarlarni ham nazariy jihatdan tushuntirish imkonini beradi [1. 366–367]. Demak, nazariya yangilikni cheklovchi emas, uning qaysi an’ana fonida paydo bo‘lganini aniqlashtiruvchi vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Dilmurod Quronovning nazariy qarashlarida kitobxon omili ham bevosita yoki bilvosita muhimdir. Badiiy obraz tayyor ma’lumot emas, o‘quvchi tomonidan qabul qilinib, tasavvur va hissiy tajriba orqali qayta yaratiladigan estetik hodisadir. Obrazlilikni san’atning o‘ziga xos tafakkur shakli sifatida tushuntirish [1. 88] aynan shu jarayonni nazarda tutadi. Bu jihat adabiyot darsida katta metodik ahamiyatga ega: o‘quvchi obrazni “kim?” savoliga javob beradigan qahramon sifatida emas, muallif va kitobxon ongida ma’no tug‘diradigan badiiy tuzilma sifatida ko‘ra boshlaydi. Shunda tahlil personaj tavsifidan poetik tafakkurni anglash darajasiga ko‘tariladi.

Quronovning ilmiy merosini o‘qitish amaliyotiga tatbiq etishda nazariya va matnni birgalikda o‘rganish usuli samarali natija beradi. Masalan, avval “janr” yoki “badiiy obraz” ta’rifi o‘rganilib, keyin u konkret hikoya, she’r yoki roman misolida tekshirilsa, tushuncha talaba xotirasida faol bilimga aylanadi. Bunday mashg‘ulotlarda bir nazariy atamani turli asarlarga tatbiq etish, ikki janrning umumiy va farqli belgilarini qiyoslash yoki bir obrazning kompozitsiyadagi funksiyasini aniqlash mumkin. Quronovning tizimli yondashuvi aynan shunday tahliliy faoliyatni rag‘batlantiradi. Natijada nazariya abstrakt fan bo‘lib qolmay, badiiy matnni chuqurroq ko‘rish va ilmiy tilda ifodalash imkonini beradigan amaliy vositaga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, Dilmurod Quronovning adabiy-nazariy tafakkuri tizimlilik, terminologik aniqlik va nazariy tushunchani badiiy matn bilan bog‘lash tamoyillariga asoslanadi. Uning obraz, janr, metod va uslub haqidagi qarashlari nazariy kategoriyalarni izchil anglash va amaliy tahlilda qo‘llashga xizmat qiladi. Quronov merosi filolog talabada ilmiy tushuncha bilan badiiy kuzatuvni birlashtirish, fikrni aniq ifodalash va matndan mustaqil xulosa chiqarish madaniyatini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Navoiy universiteti; Akademnashr, 2018. – 480 b.
2. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 408 b.

3. Quronov D. Nazariy qaydlar. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 129 b.
4. Quronov D., Rahmonov B. G‘arb adabiy-tanqidiy tafakkuri tarixi ocherklari. – Toshkent: Fan, 2008. – 264 b.
5. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Akademnashr, 2018.